

Розуміння сили в контексті національної безпеки

Іван Шаблінський,
політолог
(Севастополь)

У статті розглядаються аспекти конструктивної взаємодії системоутворюючих соціальних інститутів як фундаментальна проблема національної безпеки. Автор пропонує нове розуміння таких понять, як сила і насильство.

В новітніх історичних умовах, коли людство зливається в єдиний антропокосмічний науково-техно-натурний комплекс – ноосферу, певні суспільно-політичні процеси, котрі призводять до втрати ресурсів, стають вкрай небезпечними, бо можуть стати неконтрольованими і викликати ланцюгову реакцію руйнації соціальної матерії як в окремих країнах, так і в глобальних масштабах.

Неоптимальні суспільні відносини, що обумовлюються схильністю деяких суб'єктів суспільно-політичних процесів вдаватися до насильства з метою утримання контролю над ресурсами і збереження монопольного права на формування моделей їх організації задля вузьких прагматичних цілей, соціальна корисність яких сумнівна, в умовах глобалізації неприпустимі.

Насильство в сучасних умовах, або „сп'яніння від сили”, як його визначив Б. Рассел [9, с. 781 – 782], чи „самогубча потенція мілітаризму” [11, с. 332] за визначенням А. Тойнбі, стає вкрай небезпечним явищем і свідчить про неспроможність суб'єктів суспільно-політичних процесів, які до нього вдаються, вирішувати актуальні проблеми без втрат ресурсів. Методи „покрокової” (ріесемеал) соціальної інженерії, про які писав К. Поппер [1, с. 342], вже застосовуються в соціальній практиці і дають можливість якщо не зводити до нуля втрати ресурсів, то, в будь-якому випадку, мінімізувати.

Ці обставини диктують необхідність перегляду змісту понять „сила”, „насильство”, „ненасильство” та низку споріднених з ними понять у співвідношенні з феноменами творчої і руйнівної дії і зняття тотожності понять „сила” і „насильство”: **сила, в сучасному її розумінні, зберігає і**

примножує суспільні ресурси, створює їх нову якість, а насильство – руйнує і розпорошує їх [12, с. 194].

Суспільні відносини вже об'єктивно підійшли до нового розуміння сили. Воно полягає в тому, що сила поводить себе як система – суб'єкт суспільно-політичних відносин, об'єкт, який підтримує своє існування і виконує певні функції як єдине ціле завдяки взаємодії його складових.

Дж. О'Коннор, один з провідних сучасних системних аналітиків, довів, що поведінка різних систем залежить не стільки від специфіки їх елементів, скільки від того, як ці елементи між собою пов'язані [6, с. 83]. Проте ще Г. Гегель у „Філософській пропедевтиці” зауважував, що ціле, як внутрішня діяльна форма, є сила [2, с. 104 – 105].

Як соціальна дія, **сила виникає внаслідок синтезу відповідних ресурсів, чітко визначеної суспільно корисної мети і створеної на базі еволюційного відбору (енергетичного та інформаційного) оптимальної моделі організації ресурсів для її досягнення.** Вона набирає максимальних параметрів внаслідок вдалого синтезу її складових: коли мета є безумовно суспільно корисною – відповідає інтересам абсолютної більшості людської спільноти, модель організації ресурсів є адекватною поставленій меті – побудована на принципах збереження ресурсів і спирається на достатню ресурсну базу.

Сила – це творча дія, яка відбувається в межах позитивної людської практики, орієнтується на гуманні закони і людський вимір існування, тобто на „актуальне добро”. В творчій дії, що виникає при оптимальній організації ресурсів у вигляді складної динамічної системи, реалізується автономна воля, спрямована на досягнення суспільно корисної мети.

Ненасильство, як дія і принцип взаємодії суб'єктів суспільно-політичних процесів, виключає будь-які форми тиску і є вищим проявом сили. Як форма суспільних відносин, ненасильство можливе при гармонійному формуванні, виявленні і реалізації волі членів суспільства, що забезпечується вільним поширенням інформації в умовах демократії [14, с. 144].

Насильство в цьому контексті розуміється як пряма протилежність – дія, що не має суспільно корисної мети і організована згідно з неоптимальною моделлю організації ресурсів. У політичній площині насильство є засобом маскування безсилля і неспроможності правлячої влади до конструктивного вирішення актуальних суспільних проблем, імітацією сили заради приховування втрати ресурсів суспільства, справжніх цілей правлячої верхівки, які не співпадають з суспільно корисними цілями і, зрештою, збереження панування в суспільстві.

Сильне суспільство (гармонійно розвинена демократія) спирається на ресурсозберігаюче мислення (мислення, спрямоване на створення оптимальних моделей організації ресурсів), чим свідомо забезпечує зведення насильства до можливого мінімуму, утвердження ненасильства

і максимальну безпеку своїм членам.

Ідеалом сильного демократичного суспільства, що динамічно розвивається в умовах інформаційної доби, є ненасильство – вищий прояв сили.

Перетворення на норму соціального буття ненасильницьких відносин, які ґрунтуються на конструктивній взаємодії суб'єктів суспільно-політичних процесів, є запорукою безпеки як суспільства в цілому, так і кожного з його членів зокрема.

Розвиток України в інформаційну добу вимагає оптимальної організації національних ресурсів для досягнення суспільно корисних цілей і створення сильного суспільства, спроможного адекватно реагувати на виклики і загрози сучасності.

Сильне суспільство складається з досконалих соціальних інститутів, поєднаних у збалансованій (ресурсозберігаючій) моделі взаємодії. Така модель може виникнути на основі конструктивної взаємодії суб'єктів суспільно-політичного процесу, яку можна визначити як силу [13, с. 134]. Йдеться, в першу чергу, про конструктивну взаємодію системоутворюючих (фундаментальних) соціальних інститутів.

Соціальні інститути – це стійкі форми організації спільної діяльності людей, що склалися історично. За класичним формулюванням М. Вебера, соціальні інститути визначають „специфічно соціальний характер нашого оточення і складаються з усіх соціальних реальностей соціального світу, реальностей, що відповідають речам фізичного світу” [8, с. 312].

Наріжним каменем інституціоналізації, тобто формалізації і стандартизації суспільних відносин, є архітектонічна природа людського розуму [4, с. 267], визначена свого часу І. Кантом. Вона розвивалася разом з інституціоналізацією, сприяла їй і, водночас, завдяки їй ставала досконалішою.

Зростання матеріального і духовного виробництва та обміну, урізноманітнення побуту в процесі розвитку цивілізації обумовлювали невпинне ускладнення суспільної організації. Це підвищувало рівень впорядкованості суспільних відносин. Збільшувалась вага керівних та управлінських чинників, уособлюваних саме соціальними інститутами.

Будь-яка дія, що виникає в суспільстві, так чи інакше відбувається із залученням принаймні одного соціального інституту, а в нормі – із залученням кількох системоутворюючих соціальних інститутів. Позаінституціональної дії в суспільстві не може бути. Все суспільство охоплене, пронизане вертикальними і горизонтальними інституціональними відносинами.

Соціальні інститути діють на мезорівні, вони є проміжними ланками, що зв'язують особистість з усім людством і забезпечують її інтеграцію в суспільство (сходження людини від індивідуального до соціального), продукують і відтворюють культурні взірці, норми і цінності та сприяють

їх переданню і засвоєнню. Згідно з К. Манхеймом, успішне суспільство використовує якомога менше заборон і обмежень, вирізняє гуманні і шкідливі заборони та, використовуючи свої інститути, допомагає індивідові найліпше пристосуватись до вимог суспільства [5, с. 487].

Особистість людини, визначена П. Сорокіним як соціальна одиниця – носій соціальної енергії [10, с. 37], фокусує в собі і підсумовує рівень ефективності взаємодії соціальних інститутів.

Головна функція соціальних інститутів полягає в адекватному реагуванні на виникнення пасіонарних полів, що створюються взаємодією окремих особистостей, і стабілізації суспільних відносин з метою запобігання втратам і розпорощенню ресурсів суспільства.

Взаємодія соціальних інститутів відбувається у формі обміну ресурсами в найширшому їх розумінні – інформаційними, матеріальними, людськими тощо. Згідно з теорією соціального обміну Дж. Хомонса і П. Блау, обмін – це базовий соціальний процес, який формує соціальну структуру і який присутній у всіх ситуаціях взаємодії соціальних суб'єктів [7, с. 218].

Дж. Дьюї довів, що суспільство здійснює свою діяльність тільки через відповідні структури – соціальні інститути і пристосовує в такий спосіб власну організацію до цілей нагляду та регулювання [3, с. 24].

Системоутворюючі соціальні інститути протягом усього життя людини безперервно піддають її особистість системним впливам, презентуючи в такий спосіб вимоги суспільства до неї, формуючи необхідні якості особистості.

Системоутворюючі соціальні інститути сучасної доби (окрім інституту сім'ї) не мають чіткої ієрархічної завершеності, притаманної соціальним інститутам нижчого порядку. Плюралізм (наприклад, розподіл державної влади на три гілки – законодавчу, судову та виконавчу) забезпечує необхідну гнучкість і здатність до адекватного реагування на системні зміни і сприяє пристосуванню суспільства до нових викликів і загроз. **Ієрархічна незавершеність системоутворюючих соціальних інститутів – необхідна умова їх ефективного функціонування.** Саме вона забезпечує лідируючій у певний момент політичного процесу формі організації ресурсів своєчасну і ефективну альтернативу.

Домінування будь-якої форми організації ресурсів всередині системоутворюючого соціального інституту (наприклад, домінування виконавчої влади над представницькою і судовою) чи будь-якого системоутворюючого соціального інституту над іншими обумовлює дезоптимізацію відносин між ними і масштабні втрати суспільних ресурсів. Порушується стан безпеки особистості, суспільства і держави. Насильство набирає значення головного чинника регулювання суспільно-політичних процесів.

Конструктивна взаємодія забезпечує збалансований обмін ресурсами

системоутворюючих соціальних інститутів, сталий (з позитивною динамікою) розвиток як окремої особистості, так і всього суспільства загалом. Брак конструктивної взаємодії і поява деструктивних процесів призводять до значних втрат ресурсів, що свідчить про неефективність соціальних інститутів.

Сила і насильство як дія виникають лише при залученні системоутворюючих соціальних інститутів. Збереження чи втрата ресурсів, що супроводжує, відповідно, силу і насильство як процеси в суспільно-політичній сфері, найкрасномовніше свідчать про ефективність цих інститутів, які є діючими моделями організації ресурсів суспільства.

За допомогою соціальних інститутів враховуються і задовольняються потреби більшості суспільства. Вони, як організовані спільноти, забезпечують досягнення суспільно корисних цілей на підставі виконання членами цих спільнот своїх ролей, що обумовлюються відповідним комплексом соціокультурних елементів, у межах інституту. Системоутворюючі соціальні інститути забезпечують впорядкування діяльності всього суспільства як складної динамічної системи.

В сучасних умовах інтенсивний розвиток глобальної інформаційної сфери безпосередньо впливає на функціонування складних динамічних систем, робить їх ефективнішими при досягненні цілей прогресивного розвитку суспільства.

До складних динамічних систем належать, безумовно, й суб'єкти суспільно-політичних процесів, які охоплюються системоутворюючими соціальними інститутами, багатовимірною взаємодією яких утворює так звані „силові” потоки, про які ще в другій половині XIX століття писали американські дослідники Б. Адамс і Г. Адамс [15, с. 15].

Прогрес інформаційної сфери надає суб'єктам суспільно-політичних процесів значні додаткові ресурси для досягнення їх цілей і можливості здійснювати потужний системний вплив на все суспільство. Проте деякі суб'єкти суспільно-політичних процесів мають цілі, які не завжди співпадають з цілями суспільства. Їх діяльність може негативно впливати на національні інтереси. Відтак виникає необхідність того, щоби держава, як системоутворюючий соціальний інститут, вживала таких заходів, як:

³⁵₁₇ моніторинг ресурсної бази суб'єктів суспільно-політичних процесів, спроможних безпосередньо впливати на національну безпеку країни;

³⁵₁₇ виявлення рівня відповідності задекларованих цілей діяльності цих суб'єктів цілям, що переслідуються й досягаються ними на практиці;

³⁵₁₇ визначення моделей організації ресурсів, які використовуються цими суб'єктами для досягнення своїх цілей, та специфічних рис композицій ресурсів, що створюються на базі моделей їх організації, визначення ступеня інформатизації суб'єктів суспільно-політичних процесів.

Дослідження за такими напрямками дозволяють відстежувати взаємодію, зміну кількісних та якісних параметрів існуючих, виникнення

та розвиток нових „силових” потоків, виокремлювати й прогнозувати наслідки впливу „силових” потоків, до яких залучені суб’єкти суспільно-політичних процесів, що діють за неоптимальними (ресурсовитратними) моделями організації ресурсів і запобігти їх деструктивному впливу на суспільство, створювати адекватну „силову” картину суспільства чи певного її фрагмента в масштабах і з глибиною розробки, які відповідають конкретним потребам суспільства і держави.

Сучасні суспільно-історичні умови вимагають від держави задля забезпечення сталого, з позитивною динамікою розвитку суспільства невідкладно вирішувати такі завдання:

³⁵₁₇ визначати суб’єкти суспільно-політичних процесів, що діють за неоптимальними моделями організації ресурсів;

³⁵₁₇ визначати композиції, аналізувати і систематизувати дезоптимізуючі чинники в діяльності суб’єктів суспільно-політичних процесів;

³⁵₁₇ визначати методи і засоби нейтралізації таких чинників;

³⁵₁₇ визначати баланс між суб’єктами суспільно-політичних процесів, що базуються на моделях різного рівня оптимальності організації ресурсів в обов’язки окремих „силових” потоків;

³⁵₁₇ досліджувати і створювати методи і технології утворення „силової” картини країни і всього світу, використовуючи інформаційну базу державних і недержавних структур.

Треба відзначити, що означені вище заходи і завдання під тиском формажорних обставин успішно виконувались групою аналітиків високого рівня в команді кандидата на пост Президента України В. Ющенка під час „помаранчевої революції” в період з 22 листопада по 8 грудня 2004 року. Команда В. Ющенка, що очолювала коаліцію „Сила народу”, в складних умовах реалізувала політичні заходи, наслідком чого став унікальний у світовій політичній практиці успіх. Приведені в дію і керовані цією командою сотні тисяч громадян України одночасно брали участь в акціях протесту на майдані Незалежності в Києві – і при цьому не постраждала жодна людина, було збережено громадянський мир в країні.

Команда В. Ющенка правильно розрахувала параметри „силових” потоків і безпомилково використала їх потугу для досягнення суспільно корисної мети – оновлення влади в Україні. Такий результат є абсолютним з точки зору оптимальності організації ресурсів і досягнення суспільно корисної мети. Це викликало захоплення в усьому світі і засвідчило появу в Україні нової генерації політиків-практиків, нової політичної якості, що виникла і проявилась уперше в умовах інформаційного суспільства.

Визначення параметрів „силових” потоків, що діють як на території окремої країни, так і в усьому світі, дозволить ефективно координувати внутрішню політику держави, запобігати значним незворотним втратам ресурсів і сприятиме динамічному прогресивному розвитку як окремих країн, так і світової спільноти в цілому. Це дозволить забезпечити

конструктивну взаємодію системоутворюючих соціальних інститутів, які утворюють „силові потоки”, що, зрештою, є змістом діяльності всієї системи національної безпеки.

Означений підхід не суперечить Концептуальним підходам до формування системи національної безпеки країни, розробленим структурами РНБО України в останні роки, а також вимогам Президента В. Ющенка щодо забезпечення енергетичної та інформаційної безпеки країни і впровадженню європейських принципів контролю за силовими структурами держави. Такий підхід може стати однією із складових основи для вироблення нової філософії та ідеології національної безпеки в широкому розумінні цього слова. Цей підхід визначає національну безпеку як стан суспільства, в якому всі системоутворюючі (фундаментальні) соціальні інститути, збалансовано функціонуючи і конструктивно взаємодіючи, забезпечують сталий, з позитивною динамікою, розвиток особистості, суспільства і держави, своєчасно і ефективно нейтралізують внутрішні і зовнішні загрози, запобігаючи втратам суспільних ресурсів. Загрози нейтралізуються з метою підтримання характеристик суспільно-політичної системи країни та її здатності зберігати свою ідентичність і пристосовуватись до мінливих умов глобального соціального середовища. Стан національної безпеки досягається формуванням і поміркованою корекцією суспільно корисних цілей та оптимальних моделей організації ресурсів для їх досягнення на рівні фундаментальних інститутів суспільства, при відповідному реагуванні на виникнення неоптимальних (насильницьких) моделей організації ресурсів, спрямованих на досягнення цілей, що не є суспільно корисними.

Проблема конструктивної взаємодії системоутворюючих соціальних інститутів є фундаментальною проблемою національної безпеки з огляду на запропоноване нове розуміння сили і насильства та на роль системоутворюючих соціальних інститутів у суспільстві.

Література:

1. **Бойл Е.** „Открытое общество” Карла Поппера: личный взгляд / Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики / Сост. Д. Г. Лахути и др.; пер. с англ. Д. Г. Лахути; вступ. ст. и общ. ред. В. Н. Садовского. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 340 – 356.
2. **Гегель Г.** Философская пропедевтика / Работы разных лет. В 2-х т. Т. 2 / Сост., общ. ред. А. В. Гулыги. – М.: Мысль, 1971. – 630 с.
3. **Дьюи Дж.** Общество и его проблемы. Перевод с англ. И. И. Мюрберг, А. Б. Толстова, Е. Н. Косиловой. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 160 с.
4. **Кант, Иммануїл.** Критика чистого разума. – Сімферополь: „Реноме”, 2003. – 464 с.

5. **Манхейм, Карл.** Человек и общество в эпоху преобразования. Диагноз нашего времени.: Пер. с нем. и англ. – М.: Юрист, 1994. – 700 с.
6. **О’Коннор Джозеф, Мак-Дермотт Ян.** Искусство системного мышления. Творческий подход к решению проблем и его основные стратегии. Пер. с англ. – К.: „София”, 2001. – 304 с.
7. **Пилипенко В. Е.** и др. Экономическая социология: Учеб. пособие / В. Е. Пилипенко, Э. А. Гансова, В. С. Казаков и др.; Под ред. В. Е. Пилипенко. – К.: МАУП, 2002. – 296 с.
8. **Поппер Карл Р.** Логика социальных наук. Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики / Составление Д. Г. Лахути и др.: Пер. с англ. Д. Г. Лахути; вступ. ст. и общ. ред. В. Н. Садовского; послесловие В. К. Финна. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 464 с.
9. **Рассел Бертран.** История западной философии. – Ростов н/Д.: Изд-во „Феникс”, 1998. – 992 с.
10. **Сорокин П. А.** Общая социология / Человек. Цивилизация. Общество / Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Соколова; Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
11. **Тойнбі Арнольд.** Дослідження історії. В 2 т. Т. 1. / Пер. з англ. В. Митрофанова, П. Таращука. – К.: Основи, 1995. – 614 с.
12. **Шаблінський І. І.** До поняття про „силу” і „силову картину світу” / „Стратегічна панорама”, 2002. – №2. – С. 193 – 184.
13. **Шаблінський І. І.** Конструктивна взаємодія (В контексті соціологічних поглядів П. Сорокіна) / „Політичний менеджмент”, 2003. – №3. – С. 133 – 142.
14. **Шаблінський І. І.** Розуміння сили. Нова філософія сили. – Севастополь: СВМІ ім. П. С. Нахімова, 2004. – 215 с.
15. **Шейдина І. Л.** Невоенные факторы силы во внешней политике США. – М.: Наука, 1984. – 351 с.